

A Vicei-ügy mint egykori társadalmunk kórtünete

Vicei Károly esete példátlan, de rendkívül sokatmondó a délvidéki magyarság történetében. A Vajdaságban akkor provinciálisnak föltüntetett botrány, egy Tisza-parti kisváros, Zenta különcének csupán egy alkalmi csoportot megmozgató esete csak a hetvenes években, a vajdasági autonómia látszólagos prosperitása idején volt elleplezhető, egy évtizeddel később, a már kezelhetetlen gazdasági és művelődési válság korában viszont nemzetközi hírű botrányná növekedett. Az ügy kapcsán nemcsak a Szerb Írószövetség, hanem nemzetközi szervezetek is hallatták a szavukat. Ekkor kínálkozott először mélyebb betekintés a jugoszláviai magyar értelmiség valós helyzetébe.

Viceit mindenesetre a származása és az alkata is mártíromságra predesztinálta. Olyan vidéken született és iskolázódott, ahol a magyarok abszolút, ill. relatív többségben éltek. Ezáltal természetszerűvé vált számára az anyanyelvéhez és annak kultúrájához való ragaszkodás, s a naiv föltevés is, hogy a szólamokon túl van reális esélye a magyarok tényleges egyenrangúsodásának az állítólag szocialista öngazgatást építő Jugoszláviában. Ez azonban nem jelenti azt, mintha Vicei valamilyen, a társadalom deklarált értékölfogásától idegen politika propagandistájaként, vagy idegen szellemű művelődés képviselőjeként vált volna a jugoszláv államvédelem áldozatává, ahogyan azt akkor a média félretájékoztatása miatt sokan gondolták.

Vicei a természete szerint alkalmas volt arra, hogy bűnbakot csináljon belőle a hatóság. Ifjúsága idején heccmesterként viselkedett, s botrányhősként már akkor meggyűlt a baja a rendőrséggel. Kommunizmus-tagadása polgárpukkasztó hajlandóságból, a mesterseges és hazug korlátok, formaságok megvetéséből fakadt. A később nyakába varrt szerbellenességben is csak annyi igazság van, hogy nem egyszer a megvetését fejezte ki az erőszakos többség és annak felsőbbrendűként sugallt látszatkultúrája iránt. E mögött azonban nem a szerbség gyűlölete és nemzeti kultúrájának elutasítása rejlett, amit Vicei műfordítói tevékenysége és emberi kapcsolatai is bizonyítanak.

A jugoszláv belügy vajdasági megbízottjainak kapóra jött Vicei lázadó hajlandósága. De még inkább a Kísérleti Színház megteremtésének szándéka Zentán. Akkor is, ha Vicei és kis csoportja nem a magyarság társadalmi és kulturális elnyomottságára hivatkozva, hanem egy szociográfiai tényből, egy városrész művelődési elhanyagoltságából kiindulva, s a munkásság aktív közreműködésére számítva, felelős magartanárként a hivatását gyakorolva a pangó amatőrismust szerette volna föllendíteni. Az elképzelés egybevágott az időszerű művelődéspolitikai törekvésekkel. Mert bár a szocrealizmus ördöge a hetvenes években mindvégig a háttérben leselkedett, az „avantgárd” (posztmodern) az évtized közepére bűnbocsánatot nyert, s az addig legfeljebb megtúrt irányzat olyan mértékben vált reprezentatív művészi formává, amennyire a kultúra is háttérbe szorult. S Viceiék az alkotók rendelkezésére álló, egyre szélesedő úton igyekeztek járni. Ott, ahol a legokosabb volt. Ha a **Javaslat a zentai Kísérleti Színpad megalakítására** c. dokumentum szerint nem a proletkult eszményével léptek is föl, mégis az elhagyott munkásság ízlésének színvonalát szerették volna emelni, közreműködésre csábítva a befogadókat. Eközben a magyar és a világirodalom időszerű művei mellett a jugoszláv dráma képviselői is jelen voltak a repertoártervükben. Annak dacára azonban, hogy a koncepciójuk tökéletesen beleillett a titói nemzetiségpolitika kereteibe, a hatalom semmibe vette az általa fennen hirdetett eszményeket, mert az eredeti, kimondatlan céljai ellentétesek voltak azokkal, amelyekkel lépten-nyomon hangoztatott.

Hogy mégsem csak emiatt ítélték el két évre Vicei Károlyt, azt az a tény is bizonyítja, hogy az 1976. IV. 12-én készült vádiratban a négy évvel korábban, az újvidéki bíróságon elhangzott provokatívan epés megjegyzését is („Fasza gyerek!”), amellyel az elítélt Rózsa Sándort illette, bűnként idézik a fejére. De azt a körülményt is Vicei helyzetének súlyosbítására használhatták föl, hogy azzal a Gordos Jenővel bocsátkozott a Kísérleti Színház megalapításának kalandjába, aki nyu-

gati magyar, köztük irredenta szellemű lapokat propagált, s ezzel – a hivatalos megfogalmazás szerint – ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki.

A főlocsúdo tartományi párhatalom utasítására működésbe lépett a zentai pártbizottság is. Ennek közleménye (MSZ, 1976. III. 26.) azonban csupán rágalmazva képes megvádolni a színházalapító kezdeményezést. Noha Viceiek akciójának egyértelműen öngazgatói jellege volt, hiszen a szükségletek fölméréséből s kielégítésük szándékából eredt, a pártbizottság öngazgatóellenességgel és nacionalizmussal vádolja őket, mintha nem lett volna természetes (ha tetszik, liberálisan marxista és jugoszláv hazafiságot szem előtt tartó), hogy Zenta magyarlakta részén nyelvében (!) magyar amatőr színházat létesítsenek. Valótlán továbbá az az állítás, miszerint Vicei „kizárólag önmagát tartotta arra hivatottnak, hogy Zentán megoldja a magyarok művelődésének és mozgalmának a helyzetét”. Vicei úi. hozzákezdett valamihez – a kizárólagosság bármilyen jele nélkül. És a részéről történt nyomásgyakorlás is csak rágalom, mert az ő kiváló szervezőképességének és népszerűségének erre egyszerűen nem volt szüksége.

Hogy ez valóban így van, azt maga a pártfőrmédvény is akaratlanul elárulja, amikor megállapítja: „Hogy a zentai kísérleti színház megalakításának kezdeményezése ilyen politikai méreteket öltött, hozzájárult az is, hogy a DNSZSZ és a SZISZ Községi Választmányában és a művelődési otthonban felelős tisztséget betöltő kommunisták nem voltak eléggé éberek, megengedték az olyan benyomás keltését, hogy az említett tevékenység a társadalmi-politikai szervezetek támogatásával történt, és nem akadályozták meg az erkölcsi-politikai szempontból nem megfelelő személyekből álló kezdeményező bizottság megalakítását.”

A kezdeményező bizottság tagjainak hosszú névsorában, az egyetemistákat és a középiskolásokat nem számítva, a város ismert pedagógusait, íróit találjuk. A tartományi pártközpont nyomására, majd a belügy beavatkozására ezek az emberek többé nem válhattak közösséget a meghurcoltakkal, bebörtönzöttekkel. Ebben fontos szerepet játszott a vajdasági magyar sajtó folytatódó reklámhadjárata is. Ebből a 7 Nap is kivette a részét (IV. 2. Ekkor Brenner János a főszerkesztő.) A cikkíró annyira gépiesen végzi a megbélyegző tevékenységet, hogy nem veszi észre önellentmondásait. Állítása szerint úi. egy olyan „akarnok csoport”-ról van szó, amely a munkásosztály bizalmát nem szerzte meg, mégis a sikertelenségükkel ellentétes lát-

szatot teremtettek. Vajon egy fejlődő öngazgató társadalomban nem lenne elegendő az ilyen nagyképű embereket köznevelés tárgyává tenni?

Nem volt elég, mert a tartományi pártszervek csak azzal bizonyíthaták az autonómiához való joguk indokoltágát a belgrádi központnak, ha kérelhetetlenül leszámolnak a szeparatista ellenséggel. Ha viszont ilyen nem létezik, akkor a régi gyakorlat szerint találni kell. S a kispolgári szempontból is gyanús magánéletű Vicei Károlynál és a nyugati kapcsolatokat ápoló Gordos Jenőnél erre alkalmasabbat nem találhattak. Ezért a nevezettek számláját magától értődően terheltek az el nem követett bűnök. Emiatt kell leírnia a 7 Nap ismeretlen cikkírójának azt az alattomos féligazságot, mely szerint „csak magyar problémát akarnak megoldani”. Mintha a jó értelemben vett szocialista államérdeknek nem az felelt volna meg, hogy a magyarság a saját kultúráját fejlessze. Ugyanakkor a rágalom szerinti nemzeti ellentétet sem Viceiek, hanem a pártbürokrácia szította azzal, hogy nacionalizmussal bélyegezte meg őket. Az ugyancsak kifogásolt lelkiismeret-nyugtalanítást viszont az egészséges gondolkodás dicséretesnek találta volna, mert a lelkiismeret elfojtása ezekben az években öltött kóros mértéket, aminek következtében a szólásszabadságnak a hetvenes évek végén valamennyire növekednie kellett. De szigorúan elhatárolódva a Viceiek nyakába varrt, 1971-ben elítélt „tömegmozgalom”-tól.

A rágalmazást a Magyar Szó folytatja Petkovics Kálmán személyében (IV. 4.). Ő azonban a vád megisméltés mellett elismeri a műkedvelés, a hagyományok elhanyagolt voltát. Ezt azonban nem Viceiek enyhítő körülményének szánja, mert bizonyítatlanul kijelenti: a Kísérleti Színpad giccs és kispolgáriság elleni lázadása nem több nacionalizmust rejtő látszatról. Rencsár Tivadar a Képes Ifjúságban már a címe által (Velünk **ne kísérletezzenek**. IV. 9.) perfiden jelzi: túlteljesíti a rá bízott feladatot.

A Kísérleti Színpad ügyének az 1971-es Rózsaügyhöz és a „tömegmozgalom”-hoz való visszacsatolására a hamis tanúk által megalapozott ellenforradalmiság vádja miatt nem is volt igazán szükség. Így is megalapozottnak látszott a gyanú, mely szerint a Kísérleti Színpad a magyarok kizsákmányoltságáról, ill. a Délvidék Magyarországhoz való visszacsatolásáról szólt volna a Gordos Jenő szervezőtárs által közvetített nyugati „fasiszta” elemek támogatásával. Ez természetesen tette a két év börtönbüntetés kiszabását és annak letöltését is. Annál is inkább, mert Vicei védőügy-

védjének a leintésére a jogerős ítélet után nem volt szabad hangoztatnia az ártatlanságát.

Azonban a szabadulás után sem növekedett lényegesen Vicei szabadsága. Az általános iskolában nem tartottak igényt magyartanári munkájára. Irodalmi szöveget csak álnéven sikerült olykor publikálnia, a pályázatokon is ilyen formában díjazták nem egy esetben. Csakhogy ő nem hagyta magát, s mivel nem adtak neki útlevelet, pereskedni kezdett a belüggyel. Ez kapóra jött ennek a hivatalnak, amely – különösen az 1981-es kosovói események hatására – nem engedte ki áldozatát az ügyeletes nacionalista szerepéből. Ez kényelmes és biztonságos volt számára, mert a megfélemlített vajdasági magyarok egyre mélyebb hallgatásba burkolóztak, viszont Vicei ellenforradalmi tevékenység címén volt rovott múltú, tehát a bűnügyi pszichológia is följosította a nyomozókat a föltevésre, miszerint aki ilyen úton indul el, és ezért megbüntetik, ha teheti, már csak daczból és bosszúból is folytatja a fölforgató tevékenységet.

Viceinek, persze, esze ágában sem volt folytatni, amit el sem kezdett. A vajdasági magyar irodalom hatalmi viszonyait nála kevesen tisztelték jobban. Nem csupán azért, mert neki nyomatékosabban kellett bizonyítania a lojalitását, hanem amiatt is, minthogy a viselkedésében eleve óvatosabb író társainak a többsége már megtalálta a helyét az irodalmi életben, melyben csak nagyfokú alkalmazkodással lehetett valamit elérni.

A szakadék szélére sodródott ország belügyi hivatala egyre gyakrabban kényszerült erőpróbára. Az államvédelem vajdasági csoportja már a származása vagy legalábbis a neveltetése miatt sem szállhatott szembe a szerb nacionalizmussal. Meggyőződése szerint az ország egységét különben is elsősorban a szlovénok és az albánok fenyegetik, a többieket könnyebb sakkban tartani. Számára a Vicei-ügy a vajdasági magyarok szondázására és újabb megfenyegetésére volt jó. Nem véletlenül lett az 1987-ben ismét letartóztatott és megvádolt Viceinek ugyanaz a személy a vizsgálóbírója, mint aki egy évtizeddel korábban elítélte. A hatóság ezzel is demonstrálni igyekezett, hogy a tartományban a jól bevált politikai és biztonsági elvek változatlanul érvényesek, viszont a rossz továbbélésére és az ellene való védekezés fontosságára a régi példa a bizonyosság.

A koncepció per meggyőző volta érdekében a hamis tanúk nagy csoportját zsarolással és megfélemlítéssel sikerült összeterelniük, míg a védelem tanúira ügyet sem vetettek. A letartóztatott azonban a végső

kétségbeesés közelében sem adja föl az önvédelmét. A Szabadkai Felsőbíróság Tanácsához a többi között ezt írja a vizsgálati fogságba vettetése kapcsán: „A vizsgálóbíró állításával ellentétben az általa kihallgatásra javasolt személyek nem a barátaim, és nem óhajtom őket befolyásolni. Még kevésbé áll szándékomban bárhova is elszökni, -bujdosni. Menni, utazni a világban, mindig is akartam, de így, mint mindenki más, rendszeresen, ezért kérvényeztem gyakran az útlevelet, majd tíz éven át. Ez lenne a bűnöm? De el innen végleg sose mentem volna, most se mennék, felsorolhatatlan mindaz, ami ide köt; időszedő, beteges anyám, kislányom, testvérem, nagynéném és az a rokkant barátom – Varga Zoltán, az író –, aki maholnap talán gondoskodásomra számít, és számíthat, mert törödni kívánok vele. (Nekem a könyvtáram maga annyit ér, hogy nem válnék meg tőle meggondolatlan világgá menéssel.) Bűntelen emberek életét teszik tönkre fogságra vetéssel. Hozzá tartozóimra és magamra gondolok. A cella hidegétől gémberegett ujjakkal írom ezt a fellebbezést; ebben a télhideg novemberben nincs üveg a helyiség ablakkeretében, a benti hőmérséklet a kintinél alig pár fokkal magasabb. Maradék egészségem, életem ellen van ez a börtön, amire nem szolgáltam rá. Már otthon is ápolást kívánó, nem múló betegségek itt rohamos rosszabbodásban végzetesülnek: sokéves vesekövesség gyötör, időnkénti rohamokkal, súlyos kórrá növekvő lábi érszűkületem van, ez a Bürger kór, a rák előállapotát jelző idült nyelvgyulladásom van (Glossitis chr.) állandó szájfekélyem, a műfogsort tartó kevés saját fog kezd fájdalmassá válni, ki-kiújulnak a neurotikus szívbántalmak, és e bajok mind szövődmenyesek! Kinek nyugodt a lelkiismerete, hogy míg engem a zárka levegője fagyol, sorvaszt, gyilkol, otthon anyám éjig sírdogál. Elmúlt egy nap, s irodalom helyett ma csupán bírósági iratokat olvashattam. Pedig olvasó és író ember vagyok. Kérem, legyenek belátással.” (Szabadka, 1987. XI. 5.)

A bíróság számára azonban a „testvériség-egység” védelme fontosabb egy magyar íróember súlyos egészségi és lelki állapotánál. Ezért annak ellenére, hogy a nemzeti türelmetlenség büntetnének vádja nem nyer egyértelmű bizonyítást, a két és fél év börtönbüntetés kiszabatik. Csakhogy változtak az idők, s a kommunista diktatúra vajdasági felelősei nem számoltak a „nacionalisták összejárásával”. Bár Viceinek a Nyugaton megtelepedett barátja, Gordos Jenő, valamint a hazai szövetségese, Varga Zoltán és annak szélesebb baráti köre is mindent megmozgatott az igazságtalan

ítélet megsemmisítése érdekében, a szerb írók (közöttük számos, egyre hírhedtebbé váló nacionalista) nélkül aligha kényszerült volna a Vajdaság Legfelső Bírósága arra, hogy fél év múlva megsemmisítse a Szabadkai Felsőbíróság 1988. II. 19-én hozott ítéletét. Az Amnesty International, a PEN Klub, az Emberi Jogok helsinki bizottságának jugoszláv csoportja mellett ui. olyan ismert személyiségek is tiltakoztak Vicei Károly bebörtönzése ellen, mint Predrag Palavestra, Nikola Milošević, Ljubomir Tadić, Dragoslav Mihailović, Dobrica Ćosić, Zoran Glušević, Gojko Đogo. Ennek hatására a Vajdasági Írószövetség is fölvette a tagjai közé Viceit, s közülük nem egy kiállt mellette.

A tetejében Matija Bečković a Jugoszlávia elnökségének címzett tiltakozásában nem is tartja bűnnek azt, amivel Viceit vádolják. Azt ti., hogy a lakásán vagy a barátai, ismerősei előtt arról beszélhetett, hogy a Vajdaságnak Magyarországtól való elcsatolása a magyar nemzetiség számára az irodalmi, szellemi és kulturális feltételek beszűkülését jelentette. S hogy ezért nehezebb magyarul előadásokat rendezni, mint más nyelven. S ennek következményeként a betelepítések és a vegyes házasságok beolvadással fenyegetik a magyarságot. Attól sem függetlenül, hogy nekik az alacsonyabb funkciókkal kell beérniük, szemben a vezető szerepű szerbekkel. Pedig a szerbek műnépzeneje értéktelen.

Vicei ezt a véleményt nyilván közösen osztotta a magyarok többségével. Az azonban már nem valószínű, hogy megfigyeltsége tudatában, a kitöltött börtönbüntetése mellett és az útlevel megszerzésének halvány reményében ilyen megjegyzéseket mert volna tenni. Ezért jelentheti ki Bečković az említett folyamodványban: amellet, hogy a vád nem bűnre irányul, még bizonyítatlan is.

A körülmények hatására államéreknek látszott a szabadkai igazságszolgáltatás meghátrálása. Dudás Károly, aki egyike volt annak a néhány embernek, akik a lehetőségük szerint könnyíteni igyekeztek a bűnbak sorsán, a következőképpen kezdte a 7 Napban az újratárgyalásról szóló beszámolóját: „Kegyetlenül anakronisztikus Vicei Károly bűnperének újratárgyalása a Szabadkai Felsőbíróságon. A tárgyaláson elhangzottak hallatán mosolyognánk is talán, ha nem futkosna közben hátunkon a hideg. A külföldi és hazai megfigyelők, tudósítók, a különböző emberjogi szervezetek és íróegyesületek képviselői (volt belőlük bőven a szűknek bizonyuló teremben) elképedve végig is mosolyogták a tárgyalást, nem egy esetben hitetlenkedve felka-

cagtak. Mert amikor az ország más részein a fegyvert követelő, testvérharccal fenyegető nacionalistáknak, vagy éppen a Jugoszláviától való elszakadást fennen hirdetőknak a hajuk szála sem görbül, a Szabadkai Felsőbíróságon a legnagyobb buzgósággal azt próbálják kideríteni, vajon **tizenvalahány évvel ezelőtt** Vicei Károly valóban elzárta-e a rádiót akkori munkahelyén (rádiózás munkaidőben?!), amikor délszláv „műnépzene” kezdett el harsogni belőle, no meg hogy valóban „műnépzeneről” van-e szó vagy netalán mégis eredeti népzeneről, továbbá hogy azért szólalkozott-e össze szintén tizenvalahány évvel ezelőtt egyik munkatársával, mert az összeférhetetlen és örökké lármázó ember volt (ahogyan az egyik tanú állítja), vagy azért nem kedvelte, mert az szerb nemzetiségű, s hogy mindezért jogos-e az első fokon rászózott két és fél év börtönbüntetés. (Mintha az állampolgárnak nem volna szíve joga, hogy kit szeressen és kit ne, no meg hogy milyen zenét.) Meg alaposan hányni és vetni azt is: főbenjáró bűnt követett-e el azzal a vádlottal, amikor munkatársai szerbhorvát szavaktól hemzsegő magyar beszédét minduntalan kijavította, vagy csupán kutyakötelességét teljesítette, lévén magyartanár.” (1989. XI. 17.)

A Vicei ellen megfélemlítetten tanúskodók egy lány kivételével elálltak a vádtól. Aki kitarzott a vádlottal terhelő vallomása mellett, mint terhelt személyiség vontatottan beszélve önellentmondásba keveredett. Neki föltehetően nem sikerült fölülemelkednie a nyomozók zsarolásán, amely kezdetben a többi tizenévest is megzavarta.

Vicei a fiatalok azon rétegében érezte igazán jól magát, amelyet az államvédelem egy ideig sikeresen fordított szembe vele. Erről az esetleg az egészséges ember gyanújára is okot adó kapcsolatról Viceinek a csupán Budapesten (2001-ben) kiadhatott **Nyolc napon túl gyógyuló közérzet** c. kötete árul el sokat. Ez a könyv a szerző munkásságából készült válogatás. Vannak benne versek (az indulás éveiből származók) is. Szerepelnek dokumentumnovellák, barátokhoz írt (börtön)levelek, naplófeljegyzések, a gyermekkor családi miliórajzával és önéletrajzzal egyetemben. A Vicei által megtapasztalt életkór (főleg a hetvenes és nyolcvanas évek Tisza-mellékének, Zentájának, lényegében azonban az elmúlt több mint fél évszázadnak az egész vajdasági magyar közegéről van szó) a kommunista prudéria miatt még ma is fehér folt társadalomismertünk palettáján. Azoknak a világába szorult bele még ifjúkorában Vicei, akiket (legalább átmenetileg) riasztott a látszólagos felnőtté válás intézményes (családi, isko-

lai) formája, mivel hiteles példák hiányában képtelenek voltak megfelelő tartalommal föltölteni ezeket.

E könyv szövegei mégsem a hedonizmusnak csinálnak reklámot. Rendszerint ui. a csődjével együtt kerül bemutatásra a peremlétnek egy-egy ígéretes helyzete. Noha az erotika az alapvető pótérték írónk világában, nem a részletezések perverzításai dominálnak benne. Vannak ugyan bőven utalások az aktusokra, ám Vicei intellektusa szinte mindig ellenpontozza őket. A sodortatottság, a kényszerpálya testi-lelki kényszere beszélgeti a kesernyés irónia, a rezignált cinizmus vagy a megbocsátó humor hangján.

Alapos lélekrajzokra, magukkal ragadó sorsképekre nem futja az író figyelméből. Azonban a helyzetleírásaiban, jellemvázlataiban és töprengéseiben értékelés is rejlik. Nem utolsósorban a nyelvteremtő képességnek köszönhetően. Vicei ui. egészen sajátos, a Vajdaságban párját ritkító stílussal rendelkezik. Ennek szóképekkel, bizarr asszociációkkal teremtett érzékettség a lényege.

Tagadhatatlanul sok a panasz a szóban forgó írásokban. Néhol már sokalljuk a szerző ártatlanságának hangoztatását. De ha szem előtt tartjuk, hogy valóban a totalitárius rendszernek vált a bűnbakjává, amely a később még inkább fokozódó romlásunkat készítette elő, akkor természetesnek kell találnunk az író védekező gesztusainak sorozatát, ellentámadási kísérleteit. Aki azonban ennyi rosszat tárt föl a bomló nagyjugoszláv társadalomban, s aki elítéltként nem győzi az ártatlanságát hangoztatni, annak – ha valóban a nagy író tekintélyére pályázik – önmaga fölött is ítélőszéket kellene ülnie. Ennek csupán a jelei mutatkoznak ebben a szövegválogatásban, amely annak ellenére, hogy jelentős dokumentumként s részben műalkotásként a vajdasági irodalom nagy hányadánál (még a Vicei kéziratát bíráló Herceg János és Jung Károly műveinek jelentős részénél is!) többet ér, a magyar irodalomban is kiemelkedő esztétikai (erkölcsi) értéké csupán a szerzőnek még alaposabb önvizsgálata által válhatna.

